

Redefinirea spațiului cultural: despre o revizuire a naturii discursului științific

Abstract. The new discoveries in advanced physics and astrophysics have led to the creation of a new kind of cosmology, one that uses the mathematical language to describe the world. However, the consequences of this process are complex: the objects of astrophysics tend to be abstract, almost inexistent in the proper sense of the word, and that makes the scientific discourse liable to be called into question by the philosophy of language, and especially by the theories of Ludwig Wittgenstein, who had always argued that it is impossible to develop a precise (i.e. scientific) exposition regarding abstract, unobservable, entities, that this kind of discourse can only be metaphorical, allegorical in nature, and therefore is reserved to areas as ethics, esthetics. All these tend to change today, when the scientific language of advanced astrophysics has to use, itself, a more and more symbolic, conventional way to describe the universe as a whole. Today, these two worlds collide.

Keywords: Scientific cosmology; ethics; philosophy of language; cultural studies; spacescape

1. Introducere

Ultimele decenii au adus modificări majore asupra lumii în general și a societății în special, lucru care face necesară o re-evaluare a vechilor principii și norme. Așa cum vom încerca să arătăm, progresele științifice din ultimele decenii ne îndeamnă tot mai mult să ne gândim la o adevărată schimbare de paradigmă, care să implice nu doar o re-evaluare a statutului epistemologic al științelor, ci chiar o re-poziționare a omului în lume, cu atât mai mult cu cât, după cum vom vedea, însăși noțiunea de „lume” pare a se cere redefinită.

* Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr.T. Popa” Iași.

2. Despre spațiile culturale

Pentru început, ar trebui să lămurim felul în care poate fi definit un spațiu cultural. Acest lucru este mai dificil decât ar putea să pară la prima vedere. Practic, în zilele noastre, atunci când vorbim despre cultură și spațiile ei de manifestare, asistăm la o „anulare a distincției tradiționale dintre natură și cultură. Nu mai este posibil să afirmi că un loc sau un peisaj este sau/sau: pe suprafața Pământului se găsesc foarte puține locuri care să nu fi fost afectate atât de procese naturale, cât și culturale” (Gorman 2009, 336). Mai mult, așa cum arată și geograful D. W. Meinig, „nici un peisaj nu este compus doar din ceea ce se află în fața ochilor noștri, ci și din ceea ce se află în mințile noastre” (Meinig 1979, 33); tot în acest sens, Cosgrove afirmă că „orice peisaj are o dimensiune materială incontestabilă, dar, în ciuda acestui fapt, el a început să existe doar în momentul în care a fost perceput de un observator extern, și astfel are complexe dimensiuni poetice și politice” (Cosgrove 1985, 52-53).

Având în vedere cele de mai sus, Alice Gorman merge mai departe, pentru a pune întrebarea: este oare posibil să definim spațiul cosmic drept un peisaj cultural? Dacă ținem cont de perspectivele prezentate, această întrebare poate primi un răspuns afirmativ.

3. „Peisajul cosmic” – definiție și clarificări

Oamenii au colonizat progresiv întreaga planetă, de-a lungul istoriei, transformând-o treptat într-un sistem de spații culturale. În cazul colonizării spațiului cosmic, a fost vorba un act calitativ diferit, căci a presupus depășirea unei serii întregi de obstacole noi, de altă factură. Așa cum observă și Alice Gorman, „spațiul cosmic este un alt fel de spațiu: separat de Pământ, inaccesibil și îndepărtat” (Gorman 2009, 338).

Pentru a putea integra acest nou tip de spațiu în sfera umanului sunt necesare diverse re-conceptualizări. Pe de altă parte, acestea sunt inevitabile, căci omul trebuie să se obișnuiască cu ideea că domeniul său de activitate s-a extins în mod ireversibil, ajungându-se de la Epoca de Piatră la Epoca Spațială.

Un prim obstacol este chiar felul în care percepem lumea și poziția noastră în cadrul ei: „pentru a înțelege peisajul cosmic atât ca pe un spațiu cultural, cât și ca pe un document arheologic, pare necesar să-l re-interprețăm, ca pe un loc într-un continuum cu Pământul. Arheologia noastră este, esențialmente, de factură ptolemaică și geocentrică: dar dacă Pământul e luat ca un punct de referință [fix?], atunci artifactele și

locațiile din spațiul cosmic nu vor putea niciodată să fie considerate ca aparținând aceluiași spațiu ca artefactele și locațiile de pe Pământ” (Gorman 2009, 338). De aici rezultă că este nevoie de o revizuire a raportului dintre Pământ și spațiul cosmic, pentru a putea apoi ajunge la o perspectivă nouă în ceea ce privește întinderea și natura spațiului cultural avut în vedere.

În cazul în care există neclarități în ceea ce privește dimensiunea „culturală” a zonelor imediat învecinate planetei noastre, putem trece în revistă prezența în acest spațiu a numeroase artefacte de proveniență umană. Nu este vorba doar de orbitele Pământului (deja pline de sateliți și de „resturi spațiale”) sau de satelitul acestuia, Luna (unde există vehicule abandonate), ci chiar și de alte planete ale sistemului nostru solar, precum planeta Marte, unde se pot găsi aparate de cercetare construite de oameni. Toate aceste obiecte au valoare arheologică, și pot fi considerate ca mărturii ale unei etape din cultura umană. În acest sens, putem aminti observația lui Daniel E. Clemens, care consideră că „la fel ca piramidele Egiptului, Marele Zid Chinezesc sau alte «minuni ale lumii», aceste artefacte orbitale reprezintă una dintre cele mai mari realizări ale omului în materie de inginerie” (Clemens 2009, 347). Alice Gorman subliniază și ea că „navele spațiale pot fi considerate artefacte cu valoare arheologică, mărturii palpabile ale unei etape din evoluția socială și tehnologică a omenirii. Ele oferă informații pentru o mai bună înțelegere a interacțiunii dintre om și spațiu cosmic. Dar nu numai asta. Cultura materială poate fi văzută drept o moștenire: obiecte din trecut care au semnificație pentru prezent și care contribuie la identitatea și bunăstarea unor comunități” (Gorman 2009, 386). Mai mult, se poate considera că nu doar obiectele intacte (epavele unor aparate spațiale etc.) pot avea valoare culturală, ci până și resturile care orbitează Pământul:

„Vestigiile unei culturi oferă informații despre natura ei, drept care studierea acestor resturi ne poate oferi date importante, care să influențeze felul în care este înțeleasă respectiva cultură. Aceste rămășițe sunt adesea ascunse în locații necunoscute. Arareori pot fi ele găsite expuse la suprafață, așteptând să fie analizate; cel mai adesea, ele sunt găsite avariate și împrăștiate. Cercetarea culturilor spațiale umane duce la localizarea unor artefacte importante pentru muzee, precum și a unor documente demne de analiză. Alte cercetări ne pot îndrepta spre acele stații abandonate, în stare de ruină, care au stat la baza succesului explorării spațiului cosmic” (Osiander și Ostdiek 2009, 363).

Cum ar putea arăta acest nou mod de reprezentare a lumii umane? Este imposibil ca aceasta să ia forme familiare nouă, având în vedere că e vorba de un nou tip de spațiu, un spațiu care nu mai este uniform, nici măcar din punct de vedere al naturii sale. Acest tip de spațiu nu mai poate fi descris în termenii geografiei terestre, el nu conține munți, văi, câmpii și râuri, situate într-o atmosferă respirabilă, un habitat în interiorul căruia oamenii se pot mișca în voie. Este evident, așa cum arată și Alice Gorman, că noul tip de reprezentare al spațiului uman (care, iată, a depășit limitele Pământului) nu poate fi făcut decât în termenii fizicii contemporane, obținând, desigur, o descriere aproape de neînțeles pentru cei mai mulți oameni:

„Pentru a redefini Pământul și spațiul cosmic, avem nevoie de alte variabile. Unul dintre modurile în care putem face acest lucru este să utilizăm gravitația și energia, integrate într-un sistem dinamic, pentru a putea descrie relațiile dintre diferite locații cosmice și artefactele aferente, de-a lungul întregului sistem solar. Putem descrie poziția artefactelor în funcție de cantitatea de energie pe care o au (după metoda lui Lagrange) și evoluția lor de-a lungul timpului în raport cu echilibre stabile și instabile. Pământul devine o forță de atracție, atrăgând către dânsul obiecte, în timp, pe măsură ce energia acestora scade (echivalentul taphonomiei din arheologie). În cadrul unui sistem gravitațional dat, descris în termenii curburii spațio-temporale, toate vor ajunge pe suprafața Pământului, atunci când energia lor va tinde către zero. În cazul în care curbura este redusă, un satelit lansat pe orbită cu destul de multă energie va cădea către Pământ fără să-l atingă vreodată. [...] În cadrul acestui sistem, este posibil să descriem mișcarea artefactelor de-a lungul timpului folosind același limbaj matematic, indiferent dacă acestea se află pe Pământ, pe orbită, sau pe alt corp celest. În această imagine unificată, peisajul terestru devine doar o sub-categorie a spațiului, cu granițe definite pe baza gravitației și a energiei” (Gorman 2009, 335).

În aceste condiții, asistăm la o redefinire a limbajului privind cultura și a felului în care ne raportăm la dânsul. În cele ce urmează, vom studia această problemă din perspectiva unuia dintre cei mai mari filosofi ai limbajului, pentru a vedea felul în care această chestiune ar putea fi integrată și, eventual, re-evaluată, în termenii teoriei jocurilor de limbaj.

4. Spațiul cultural din perspectiva lui Wittgenstein

Atunci când abordăm acest subiect este necesar să clarificăm mai întâi că, pentru Wittgenstein, cultura nu se rezuma la instrumentele

civilizației și la progresele tehnologice, care pot fi observate la nivelul industriei și al științei. Pentru el, cultura implica morala și regulile societății, religia, etica și limbajul. Pentru Wittgenstein, cultura era strâns legată de valori:

„O cultură este precum o mare organizație, care atribuie fiecăruia dintre membrii săi un anumit loc, unde acesta poate lucra în folosul întregului; și este cât se poate de corect ca puterea lui să fie evaluată în funcție de contribuția pe care reușește să o aibă, în folosul întregii organizații... în acest sens, sunt conștient de faptul că dispariția unei culturi nu înseamnă dispariția valorilor umane, ci doar dispariția unui anumit mod de a le exprima”(Wittgenstein 1980, 6).

Astfel, putem observa că valorile reprezintă un punct central în ceea ce privește înțelegerea wittgensteiniană a culturii în general. Întrebarea la care ajungem în mod firesc, în acest caz, este: cum definea valorile autorul în cauză?

În primul rând, trebuie să înțelegem că, pentru Wittgenstein, valorile au un caracter transcendent, în sensul că ele există, simultan, în lume și în afara lumii. Mai exact, „ceea ce este bun este și divin. Oricât de ciudat ar părea, la asta se rezumă concepția mea despre etică. Numai supranaturalul poate exprima supranaturalul” (Wittgenstein 1980, 3). Pe scurt, autorul pune în relație etica, estetica și religia, conferind valorilor o natură transcendentă. Ceea ce este esențial să înțelegem în acest punct este că, deși valorile sunt transcendente, ele nu sunt, pentru Wittgenstein, absolute, ci instrumentale. La prima vedere, aceasta pare o contradicție, dar vom vedea că nu este așa, dacă vom studia problema în profunzime:

„Drumul corect este drumul care ne duce către un scop prestabilit în mod arbitrar, și este evident că nu are rost să vorbim despre drumul corect în absența unui astfel de scop prestabilit. Acum să vedem ce s-ar putea înțelege prin expresia «drumul corect în mod absolut». Cred că este vorba de drumul pe care l-ar alege oricine, în mod necesar, sau s-ar simți rușinat dacă nu l-ar alege. Și la fel binele absolut, în măsura în care poate fi descris, reprezintă ceea ce orice om ar dori să producă, indiferent de preferințele sau înclinațiile sale, sau s-ar simți vinovat dacă nu l-ar produce. Și vreau să fie clar că așa ceva este o himeră. Nici o stare de fapt nu are, prin ea însăși, puterea de convingere a unui judecător absolut” (Wittgenstein 1965, 7).

Aceasta fiind poziția lui Wittgenstein în legătură cu valorile, el va face totuși o diferență atunci când e vorba despre discursul științific. El

consideră că noțiunile utilizate în cazul analizelor etice nu reprezintă *nici măcar* simboluri: asta din cauză că un simbol stă pentru ceva – or acel ceva nu există, în cazul valorilor, căci ele nu au o existență obiectivă. În acest sens, autorul în cauză arată că discursul etic nu poate fi decât metaforic, și ia forma unor alegorii: „toate aceste expresii reprezintă o eroare tipică de utilizare a limbajului, eroare ce poate fi întâlnită în toate formulările legate de religie sau etică” (Wittgenstein 1965, 9). Pe de altă parte, în cazul științei, exprimările pot fi literale, căci ele se referă la realități obiective.

Astfel, se poate rezuma că, pentru Wittgenstein, discursul științific are o formă literal-obiectivă, în vreme ce discursul etic are o formă metaforic-subiectivă.

5. Implicațiile cultural-obiective ale cosmologiei științifice

Ajungem astfel în punctul în care ne putem întreba în ce măsură aceste observații pot ajuta la o reformulare a felului în care va fi înțeles spațiul uman, de acum înainte; vorbim de un spațiu care, așa cum s-a arătat, nu mai include doar Pământul, și necesită utilizarea unui nou limbaj, pentru a putea fi descris în mod adecvat.

Ceea ce interesează aici sunt două aspecte: anume că spațiul cosmic poate fi definit, în zilele noastre, drept un spațiu cultural și (2) că în concepția filosofiei limbajului, conform lui Wittgenstein, cultura, esențializată ca valori, nu poate suporta decât un discurs metaforic, ne-literal. Până pe la jumătatea secolului XX, aceasta concepție nu comporta nici o dificultate, dar asta numai din cauză că nu se ajunsese încă la extinderea spațiului cultural uman dincolo de limitele planetare.

În contextul zilelor noastre, ajungem la o contradicție: știința, care se presupunea să aibă acces la un discurs literal-obiectiv, devine cultură pe filiera redefinirii habitatului uman, și începe să vorbească, folosind limbajul propriu, despre lucruri inițial rezervate discursului cultural, care însă nu putea fi decât metaforic-subiectiv.

Repetăm: în conformitate cu viziunea lui Wittgenstein, știința putea utiliza un discurs literal tocmai pentru că se presupunea că operează cu obiecte concrete, care nu aveau o legătură directă cu aspectele culturale și nici cu analiza acestora. În principiu, se putea vorbi despre două lumi complet separate: lumea fizică, terestră, dominată de obiecte clare și, pe de altă parte, spațiul culturii, mai ales al discursului și al „obiectelor” eticii. De la un punct înainte, aceste două lumi tind să se contopească, în sensul că discursul cosmologic, așa cum am văzut mai sus, se

abstractizează până la o dimensiune la care folosește el însuși metafore și convenții cu valoare simbolică.

În aceste condiții, s-ar putea argumenta că a devenit posibil ceea ce filosoful german argumenta că nu este: un discurs alegoric în domeniul științific, deci o trecere la un discurs metaforic-obiectiv, pe fondul unei redefiniri a spațiului culturii umane.

Referințe

- CLEMENS, E. Daniel. 2009. „Orbital Artifacts in Space”. În *Handbook of Space Engineering, Archaeology, and Heritage*, editat de O’Leary, Beth Laura. New York: CRC Press, Taylor & Francis Group.
- COSGROVE, D. 1985. „Prospect, Perspective and the Evolution of Landscape Ideas”. *Transactions of the British Institute of Geographers*, 10.
- GORMAN, Alice. 2009a. “Cultural Landscape of Space”. În *Handbook of Space Engineering, Archaeology, and Heritage*, edited by O’Leary, Beth Laura New York: CRC Press, Taylor & Francis Group.
- GORMAN, Alice. 2009b. „Heritage of Earth Orbit: Orbital Debris – Its Mitigation and Cultural Heritage”. În *Handbook of Space Engineering, Archaeology, and Heritage*, editat de O’Leary, Beth Laura New York: CRC Press, Taylor & Francis Group.
- MEINIG, D. 1979. ”The Beholding Eye: Ten Versions of the Same Scene”. În *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*, editat de Meinig, D și Jackson, J.B. New York: Oxford University Press.
- OSIANDER, Robert și OSTDIEK, Paul. 2009. „Introduction to Space Debris”. În *Handbook of Space Engineering, Archaeology, and Heritage*, editat de O’Leary, Beth Laura. New York: CRC Press, Taylor & Francis Group
- WITTGENSTEIN, Ludwig. 1965. “A Lecture on Ethics”. *The Philosophical Review* 74: 3-12.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. 1980. *Culture and Value*. Oxford: Blackwell.

